

Снежана Р. Булат

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: bulat.snezana@gmail.com

Небојша Карталија

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: nebojsa86kartalija@gmail.com

СВЕТИ САВА У СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ И ДРАМИ*

Апстракт: Свети Сава представља једну од најзначајнијих личности српске историје. Његова биографија је одувек побуђивала интересовање, како историчара, тако и уметника. Покушаћемо да анализом историјских извора, историографских дела прикажемо какав је био значај Светог Саве у српској средњовековној историји и каква је рецепција његовог лика била у српској историјској драми до краја XX века.

Кључне речи: Растко Немањић, Свети Сава, историја, српска историјска драма.

Свети Сава представља једну од најзначајнијих личности у историји српског народа. Он је био прво духовно лице из лозе Немањића и један од светитеља ове благородне династије. Захваљујући његовом деловању Српска црква је добила аутокефалност, а Сава постао њен први архиепископ. Поред духовне службе Сава је био реформатор, књижевник и дипломата. Својим деловањем обележио је средњовековну историју Србије, а у периоду турског ропства био је симбол српске националне свести.

Примарни извори који говоре о животу и раду Растка (Саве) Немањића су житија.¹ Савин живот је делимично описан у *Житију Светог Симеона* Мироточивог, чији је аутор његов брат Стефан Првовенчани. Житија посвећена Светом Сави написали су хиландарски монаси Доментијан и Теодосије. О Доментијану се мало зна.² Његово дело представља типично хагиографско штиво које има за циљ да прослави прва два светитеља династије Немањић. Теодосије је био његов ученик и настављач.³ Сам Теодосије каже да је своје *Житије Светог Саве* написао на основу Доментијанових казивања. Док је Доментијан писао високим стилем, који је био прожет библијским парафразама и реминисценцијама, по угледу на византијску књижевност, његов ученик

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лик владара у српској драми 20. века* (142–451–3098/2017–01/02) који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност.

1 Житија Светог Саве су основно полазиште за изучавање биографије овог светитеља. Поменућемо само неколико биографије: Гавриловић 1990; Станојевић 1935; Obolensky 1988.

2 О Доментијану: Поповић 1959, 209-225; Трифуновић 1963; Богдановић 1980, 156-159.

3 Више о Теодосију: Радојичић 1952-1953, 13-42; Богдановић 1980, 168-165; Шпадијер 2010, 3-16. Упоредни поглед на ова два аутора: Динић 1959, 1-12

показао се као веома оригиналан аутор, чије је дело концепцијски представљало последњу етапу у развоју хагиографских дела везаних за култ Светог Симеона и Светог Саве.⁴

Стефану Немањи је 1175. године рођен трећи и најмлађи син. Његово световно име било је Растко. Сходно феудалним законима Растку је било дато на управу Захумље када је напунио петнаест година,⁵ али је он од малих ногу тежио духовном позиву.⁶ Један од пресудних момената у Растковом животу, али и у српској историји, био је његов одлазак на Свету Гору, на који се одлучио са седамнаест година⁷ и то уз помоћ монаха који се појавио на двору његовог оца, тражећи помоћ,⁸ за којег Теодосије наводи да је био Рус.⁹ Како су Расткови родитељи покушали да спрече његов одлазак на Свету Гору за младим принцом су послали потеру.¹⁰ По доласку на Свету Гору Растко се замонашио, о чему извори дају различито виђење.¹¹ Према *Житију Светог Симеона*, чији је аутор Стефан Првовенчани, наводи да се Растко замонашио у манастиру Ватопед.¹² У *житију Светог Симеона* чији је аутор хиландарски монах Доментијан, наводи се да је Растко примио монашки завет у руском манастиру Светог Пантелејмона.¹³ Доментијан ову тврдњу понавља и у Савином житију.¹⁴ Даље, Доментијан наводи да је Растко, који је узео монашко име Саве, затим прешао у манастир Ватопед по позиву игумана овог манастира.¹⁵ Прелазак из манастира Светог Пантелејмона у манастир Ватопед помиње и млађи Савин биограф Теодосије, наводећи да су монаси овог манастира желели да на тај начин угоде Растковом оцу.¹⁶ Овај податак говори да је српски велики жупан уживао велики ауторитет и поштовање међу светогорским монашким заједницама.

Сава је наредних седам година провео у манастиру Ватопеду. Боравак Саве на Светој Гори пратила је интензивна ктиторска делатност,¹⁷ која је учинила да Сава буде проглашен за другог ктитора Ватопеда.¹⁸ Стефан Немања, сада монах Симеон, придружио се свом сину у овом манастиру 1197. године.¹⁹ Градитељска делатност је настављена и по његовом доласку. Симеон и Сава су обновили цркву Светог Симеона Богопримца у месту Просфори, који је до IX века припадао Ватопеду. Уз манастир је

4 О развоју жанрова српске књижевности у XIII веку: Димитријевић 1978, 67-74.

5 Теодосије 1988, 104; О Растковом боравку у Захумљу: Новаковић 1977, 25-32.

6 Доментијан 1988, 56; Теодосије 1988, 104.

7 Доментијан 1988, 57; Теодосије 1988, 104.

8 Доментијан 1988, 58; Теодосије 1988, 105.

9 Теодосије 1988, 105; Руварац 1934, 290-293.

10 Станоје Станојевић је сматрао да Растко на Атос побегао у друштву својих пријатеља. Станојевић 1936, 43-64.

11 Димитријевић 1963, 17-25.

12 Стефан Првовенчани 1988, 76.

13 Доментијан 1988, 257. Прва руска монашка заједница на Светој Гори је формирана је почетком XI века, у манастиру Пресвете Богородице, који је познат као Клисург. По пропадању Клисурга монаси ово манастира предвођени игуманом Лаврентије формирали су 1169. године нови манастир посвећен Светом Пантелејмона. Ова манастир био је познат као Русикон (грч. Ρωσικόν). Soloviev 1933, 213-228; Никитин 2016, 5-11.

14 Доментијан 1988, 60.

15 Ibidem, 61-62.

16 Теодосије 1988, 109; 116.

17 О Савиној ктиторској делатности на Светој Гори и ван ње више: Живојиновић 1979, 15-25.

18 Теодосије, 125.

19 Стефан Првовенчани 1988, 78.

сазидан пирг који га је штитио.²⁰ Доментијан наводи да је Сава, у своје лично и у име свога оца, обновио манастирски посед.²¹

Обилазак Свете Горе на који су се Сава и Симеон упутили током јесени 1197. године имао је значајне последице по будућност српске државе и Цркве. Они су одлучили да на месту запустелог грчког манастира Хиландара²² створе српску монашку заједницу. Велика бројност српских монаха, који су се налазили у Ватопеду утицала је на ову одлуку.²³ У сврху добијања Хиландара Сава је у два наврата боравио у Цариграду. Током првог боравка почетком 1198. године, одлуком цара Алексија III Анђела, Хиландар и област Милеја је прешла у јурисдикцију Ватопеда.²⁴ Одлуци да се подигне српски манастир Хиландар противили су се монаси Ватопеда.²⁵ Они нису желели да изгубе овако значајне чланове њихове братије нити да Ватопед падне у засенак новооснованог манастира. После друге дипломатске мисије у Цариграду, у којој је учествовао монах Никон, Сава и Симеон су новом повељом постали поседници области Милеја и Хиландара.²⁶ Игуман и братство Ватопеда су према наводима Савиних биографа, чак нудили да Ватопед и Хиландар буду под заједничком управом Саве, у жељи да их задрже у својој заједници.²⁷ Сава и Симеон, су поред Хиландар и области Милеја, под својом јурисдикцијом имали још 14 монашких заједница. Хиландар је од свог настанка 1198. године уживао покровитељство српске и византијске владарске династије. Након смрти Симеона 13. фебруара 1199. године²⁸ Сава је преузео ктиторску улогу. Током друге Савине посете Цариграду цар Алексије III је даровао Хиландару царски манастир Зиг, чиме је византијски владар стекао ктиторска права.²⁹ Овим је Хиландар добио широку самоуправу, изузет је из надлежности прота и имао је право да самостално бира игумане. Материјалну подршку Хиландару је пружио Немањин наследник и Савин брат, Стефан Немањић. Хиландар је ван Свете Горе поседовао 30 метоха са 360 села,³⁰ а посед се с временом увећавао да би половином XV века износио 60 км², тј. око петине територије Свете Горе.³¹

Након оснивања Хиландара Сава и његов отац су наставили са ктиторском делатношћу на Светој Гори. Сава је 1199. године постао ктитор манастира Каракал, Ксиропотама и Филотеја. Манастир Каракал који је био у поседу Велике Лавре често је угрожаван од разбојника. На молбу монаха Сава је откупио Каракал, чиме је стекао ктиторско право, које Савини биографи директно не помињу.³² Захваљујући Сави био је обновљен манастир Ксиропотам који је делимично пострадао у земљотресу. Манастир

20 Доментијан сматра да је Сава самостално обновио ову цркву. Доментијан 1988,84; Теодосијева тврдња је више основана да су у обнови учествовали заједно стоје отац и син. Теодосије 1988, 135; Живојиновић 1979, 16.

21 Доментијан 1988, 85; Теодосије 1988, 134; Живојиновић 1979, 16.

22 О манастиру Хиландару: Анастасијевић 1927, 50-57; 134-138; Живојиновић 1978, 7-14; Ћирковић 1981, 264-265; Живојиновић 1998.

23 Живојиновић 1998, 52-53.

24 Доментијан 1988, 88-89; Теодосије 1988, 134-135; Živojinović, Kravari, Giros 1998, 100-103.

25 На овакву одлуку је наводно утицао сусрет са једним монахом који му је рекао да овај манастир треба да служи за спасење не само њега и његовог оца већ цело Отачства. Доментијан 1988, 89.

26 Živojinović, Kravari, Giros 1998, 104-110; О овим повељама детаљније: Тодић 2015, 1-17.

27 Доментијан 1988, 90; Теодосије 1988, 138.

28 О хронологији смрти Стефана Немање: Баришић 1971, 31-58; Ћирковић 1981, 265.

29 Доментијан 1988, 92-93; Теодосије 1988, 139-140; Živojinović, Kravari, Giros 1998, 110-117.

30 Грујић 1924, 517-534.

31 Богдановић, Ђурић, Медаковић 1978, 40.

32 Доментијан 1988, 105-106; Теодосије 1988, 149-150; Живојиновић 1979, 19.

је био посвећен Св. Нићифору, а касније је назван манастиром Светих Четрдесет Мученика, чији су ктитори били Сава и Симеон.³³ Обнову коју је започео непознати ктитор на манастиру Филотеју завршио је Сава.³⁴ Ктиторска делатност бившег српског принца није била ограничена само на Свету Гору. Сава је и у Солуну подигао манастир Филокал.³⁵ Он је попут свог оца, дао велике прилоге и за престоничку цркву Богородице Евергетиде у Цариграду.³⁶ Сава је током путовања у Свету земљу новчано помогао или за потребе Српске Цркве купио одређен број задужбина.

Боравак у манастирима Светог Пантелејмона и Ватопеду утицале су на литерални рад Саве и његових настављача.³⁷ Руски утицаји видљиви су у *Хиландарском типичу*³⁸, као и у Савиној редакцији *Номоканона*³⁹, који је познат као *Законоправило* или *Крмчија*.⁴⁰ Они су видљиви у српском преводу *Синодика Православља*.⁴¹ Ови утицаји су били дугог трајања, што можемо видети из Доментијанових житија Светог Саве и Светог Симеона у којима се налазе одломци из *Слово о закону и благодети* кијевског митрополита Илариона.⁴² Руска средина је утицала и на формирање рашке ортографије.⁴³ Боравак у Ватопеду Саву је упознало са грчким културом и богословском књижевношћу и припремио га за обавезе водеће личности Српске Цркве.⁴⁴ Симеонова и Савина задужбина Хиландар постаће посредник између Србије, Русије и Византије на верском културном и политичком плану.

Сава је у првој половини 1200. године доживео успон у црквеној хијерархији поставши ђакон⁴⁵, а приликом посете Солуну, вероватно током 1204. године постао је архимандрит.⁴⁶ Овим је Сава постао друга особа по утицају на Светој Гори, одмах после прота. Постављање Саве за архимандрита имало је огромни значај за стварање независне Српске Цркве. У зиму 1206/1207. годину Сава је напустио Свету Гору и отишао је натраг у Србију, где ће провести наредну деценију. Он се налазио на веома значајној мисији, с циљем да помири браћу.⁴⁷ Наиме, Немања је пре абдикације за

33 Доментијан 1988, 106; Теодосије 1988, 150; Живојиновић 1979, 19-20.

34 Теодосије 1988, 150; Живојиновић 1979, 20.

35 Доментијан 1988, 141; Теодосије 1988, 158; Живојиновић 1979, 20; Цитуриду 1979, 263-268, О боравцима Светог Саве у Солуну више: Живојиновић 1977, 63-71.

36 Доментијан 1988, 103; Теодосије 1988, 139; Живојиновић 1979, 20.

37 Тахиос 1979, 85-89; *О богословљу Светог Саве*: Јевтић 1977, 117-180

38 О Хиландарском типичу детаљније: Мирковић 1935, 188-218; Симић 1977, 181-205.

39 Критичко издање: Сава 2005; О Савином ауторству *Законоправила* водила се жива расправа. Троицки је сматрао да је Сава аутор *Законоправила*, док је Мошин ову тезу одбацивао. О питању Савиног ауторства детаљније: Мошин, 1979, 101-128; Троицки 1949, 119-142; Троицки 1955, 111-122; Троицки 1966, 51-81.

О значају *Законоправила*: Гардашевић 1958, 3-15; Петровић 2003, 27-45.

40 О руским утицајима у *Законоправилу*: Штавланин-Ђорђевић 1996, 55-67.

41 Српска редакција *Синодика Православља* и његова анализа: Мошин 1959, 317-394; Мошин 1960, 278-353.

42 О руском утицају у Доментијановом делу: Петровский 1908, 81-155; Хафнер 1984, 61-71.

43 Белић 1936, 211-276; Недељковић 1979, 177-188.

44 О духовним односима Срба, Руса и Византинца на простору Свете Горе од XI до XV века: Карталија 2018, 191-208.

45 Теодосије 1988, 157.

46 Доментијан 1988, 112; Теодосије 158-159; 171. Због канонског услова да особа која је у достојанству архимандрит мора да буде стара најмање тридесет година најизвесније је да је Сава постао архимандрит 1204. године. О архимандритском достојанству Светог Саве детаљније: Петровић 1998а, 39-50.

47 О измирењу браће у житијној књижевности: Бојовић 1998, 159-166.

великог жупана прогласио средњег сина, Стефана. Незадовољство Вукана, Немањиног најстаријег сина довело је грађанског рата 1202. године, у који ће се умешати и суседи Србије.⁴⁸ Уз подршку угарског краља Емериха, Вукан је успео да потисне Стефана и да се устолочи као владар Србије, да би Стефан преузео власт уз подршку Бугара 1205. године. По завршетку сукоба, дошло је до помирења између браће. Према постигнутом договору, Стефан је остао велики жупан, док је Вукан задржао власт на простору Дукље и Далмације. Почетком 1207. године, Сава се са моштима Светог Симеона појавио у Србији и сусрео се са браћом у Студеници, где је сахрањено тело светитеља, коме је Сава посветио службу. Први светитељ из рода Немањића је вероватно убрзо канонизован. Овај сусрет је на симболичан начин показао јединство владарске породице. Сава је на још један симболичан начин хтео да својим савременицима и потомцима укаже на све опасности грађанског рата. Током боравка у манастиру Светог Пантелејмона, Сава се упознао са култом Светог Бориса и Гљеба који је потом пренео у Србију. Једини приказ ових светитеља налази се у манастиру Милешеви.⁴⁹ Представа руских светаца, која је настала под Савиним утицајем, имала је за сврху да укаже на све опасности унутрашњих сукоба, упозоравајући на најтежи грех-братоубиство.⁵⁰ Још један од разлога Савиног одласка са Свете Горе вероватно лежао и у присуству Латина који су после освајања Цариграда 1204. године вршили велики притисак на монашке заједнице Свете Горе.⁵¹ Сава је током боравка у Србији постао игуман манастира Студенице⁵² и радио је на административном уређењу монашког живота у Србији.⁵³ У ту сврху начинио је и Студенички типик. Заједно са братом Стефаном Сава био је иницијатор изградње манастира Жиче, која је 1219. године постала седиште српске архиепископије.⁵⁴

У спољној политици Србије почетком XIII долази до значајних промена. Стефан је 1200. или 1201. године протерао своју жену Евдокију⁵⁵, ћерку цара Алексија III, због наводног неверства.⁵⁶ Стефаново окретање Западу постало је евидентно од 1207. године када је склопио брак са Аном Дандоло, унуком млетачког дужда Енрика Дандола, главног носиоца освајања Цариграда 1204. године.⁵⁷ Следећи корак у Стефановој прозападној политици било је добијање краљевске круне од папе

48 О сукобу између Немањиних наследника: Доментијан 1988, 113; Теодосије 1988, 159-161; О хронологији и току сукоба Стефана Првовенчаног и Вукана: Станојевић 1933, 93-101. Ћирковић 1981, 268-270.

49 Да се овде ради о Светом Борису и Гљебу указао је руски историчар Николај Окуњев који је идентификовао ову фреску 1938. године. Окуњев 1937-1938, 60-61; 95.

50 О рецепцији култа Светих Бориса и Гљеба у Србији и о руско-српским везама у првој половини XIII века видети: Ђорђевић 1998, 295-308.

51 Ћирковић 1981, 271; О Светој Гори за време Латинске власти детаљније: Живојиновић 1976, 77-92; Панагиотис 1987, 7-11.

52 Доментијан 1988, 123-124; Теодосије 1988, 171.

53 О Савином боравку и духовном животу у Студеници: Јевтић 1986, 99-115.

54 Доментијан 1988, 123-124; Теодосије 1988, 173. О манастиру Жичи детаљније: Кашанин; Бошковић, Мијовић 1969; Чанак-Медић, Годић 1999; Драшковић, Ђорђевић 2000; Чанак-Медић, Поповић, Војводић 2014.

55 О брачној политици Стефана Првовенчаног: Ковачевић 1901, 1-64; О Евдокији више: Ласкарис 1926, 7-38.

56 Choniates 1984, 292.

57 Dandolo 1728, 340-341; Ћирковић 1981, 299. (Б. Ферјанчић). Алтернативан хронологија склапање брака између Стефана Првовенчаног и Ана Дандоло датира овај догађај у првој половини 1217. године непосредно пре крунисања. Коматина 2014, 7-22.

Иноћентија III.⁵⁸ Угарска је са својим претензијама на Србију била главна препрека добијању круне. Стефан је вешто искористио крсташки поход угарског краља Андрије II у Свету земљу, како би добио круну из Рима 1217. године. Српски велики жупан је крунисан од стране папског легата.⁵⁹ Добиању круне претходила је мисија Савиног сарадника, епископа Методија.⁶⁰ Приближавање Риму вероватно је довело до размимоилажења између браће и Сава се повукао на Свету Гору.⁶¹

Сава је био близак сарадник свог брата Стефана и учествовао је у дипломатским мисијама попут оне код Стреза.⁶² Овај бугарски великаш почео је да се уздиже након смрти цара Калојана и сукобио се са Калојановим наследником Борилом, добивши подршку Стефана Првовенчаног. Уз српску помоћ, Стрез се устоличио као господар града Просека у Македонији, након чега се сукобио са српским владаром. Сава је послат у мисију да убеди Стреза да не иступа против Стефана Првовенчаног. Ова мисија се окончала неуспехом, али и Стрезовом смрћу, који је страдао у завери људи из његове околине, иза које је вероватно стајао Стефан Првовенчани.⁶³ Друга Савина дипломатска мисија одиграла се у Угарској, где је требало да посредује код краља Андрије II, током које је успео да убеди угарског владара да не нападне Србију. Према Савиним хагиографима угарски владар је присуствовао чуду када је Сава учинио да удари град. Овај догађај је утицао на одлуку краља Андрије да не нападне Србију.⁶⁴

Наредни корак у уздизању Србије било је добијање аутокефалности Српске Цркве 1219. године. Сава је отпутовао са Свете Горе за Никеју где је од никејског цара Теодора I Ласкариса и васељенског патријарха Манојла I Саритена Харитопула добио подршку за уздизање Српске Цркве на ранг архиепископије.⁶⁵ Овим је Српска Црква постала аутокефална у односу на Охридску архиепископију.⁶⁶ Оваквом развоју догађаја противио се Димитрије Хоматијан, охридски архиепископ, који је оптуживао Саву за напуштање монашких дужности, предавање световном животу и етнофилетизам. На Савино проглашење архиепископом, Хоматијан се жалио васељенском патријарху Герману.⁶⁷ Сава се вратио у Србију 1220. са намером да организује аутокефалну Српску

58 Anonymous 2004, 124-125; О папи Иноћетију III детаљније: Moore 2003; Ћирковић 1981, 301.

59 Toma Arhidakon 1977, 83. (Vladimir Rimondo); Thomae Archidiaconi Spalatensis 2006, 162 (prevod na engleski 163). (Olga Perić, Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James Ross Sweeney).

60 Доментијан 1988, 156. О Савином улози у односима Србије са Истоком и Западом: Ћирковић 1998, 27-37. О личности епископа Методија: Копривица 2018, 209-217.

61 О повратку Саве на Свету Гору: Доментијан 1988, 130-131;

62 Стефан Првовенчани 1988, 92-93; Доментијан, 124-128; Теодосије 1988, 176-184.

63 О Стрезу и његовој смрти: Радојчић 1909, 32-40; Радић 1986, 223-234; Радић 1998, 51-61.

64 Стефан Првовенчани 1988, 99-101; Доментијан 1988, 159-166; Теодосије, 213-219. Доментијан чак тврди да је Свети Сава крстио угарског краља по православном обреду. Ова тврдња се понавља и у делу Повест о убијању Батија из XV века. Радојчић 1957, 242-243; Ређеп 1968, 215-220. О нападу угарског краља на Србију: Станојевић 1934, 107-130. О поклонима угарског краља Стефану Првовенчаном: Радојчић 1953, 26-33; Ћирковић 1981, 301-302. У опису овог чуда видљиви су елементи предхришћанског фолклора: Лома 2013, 1041-1079. С временом Свети Сава бивао све значајнија личност у народној религији и предању. Детаљније: Димитријевић 1926, 513-522; Божић 1979, 389-395; Ћоровић 1990; Јовановић 1998, 439-446.

65 Доментијан 1988, 133-137; Теодосије 1998, 194-197; О црквеним приликама до проглашења аутокефалности: Калић 1979, 27-52; О Србији у контексту односа са Никејским царством и Епирском деспотовином видети: Ферјанчић, Максимовић 1998, 13-26;

66 О питању стицања аутокефалност Српске Цркве: Радојчић 1939, 3-82; Гардашевић 1977, 33-79; Тарнанидис 1979, 54-63; Ферјанчић 1979, 64-72; Мајендорф 1990, 83-93; Коматина 2016, 268-270.

67 Анализа и критичко издање писма Димитрија Хоматијана Светом Сави и писма патријарху Герману поводом Савиног постављења: Хоматијан 1939а, 89-113.

Цркву на чијој територији је формирао једанаест епископија.⁶⁸ Затим је у Жичи по православном обреду поново крунисао свог брата. Тако је Стефан понео назив Првовенчани, што значи први круном овенчани краљ Србије.⁶⁹ На Жичком сабору 1221. године Сава усредоточио на сузбијање јереси и успостављање догматске чистоте вере.⁷⁰

Стефана Првовенчаног је наследио његов син Стефан Радослав (1227/8-1233/4), којег је крунисао његов стриц Сава.⁷¹ Радослав је водио византинофилску политику. Као син византијске принцезе Евдокије и муж Теодоре⁷², ћерке епирског деспота Теодора Анђела, покушао је да опонаша византијске владаре. Радослав се у црквеним питањима окренуо Хоматијану⁷³, што је изазвало незадовољство његовог стрица Саве, који је одлучио да оде на ходочашће у Свету земљу 1229. године.⁷⁴ Сава је током овог путовања посетио Јерусалим, Витлејем, Јордан. Посетио је и манастир Светог Саве Освећеног по коме је српски принц добио своје монашко име. Према усменом предању, Сава је приликом посете од монаха добио владичанску палицу овог светитеља и икону Богородице Тројеручице и Богородице Млекопитатељнице. Током путовања из Свете земље Сава се сусрео са никејским царем Јованом III Ватацем.⁷⁵ Затим је посетио Солун и Свету Гору, након чега се вратио у Србију.

После краткотрајне владавине, Радослав је збачен 1233. године. Њега је наследио његов брат Стефан Владислав (1234-1243), који је уживао подршку Бугарске. Савин став о смени на престолу остао је непознат, али он је крунисао новог краља. Затим је донео одлуку о силаску са архиепископског трона, на коме га је наследио његов ученик Арсеније.⁷⁶ Сава је одлучио да поново посети Свету Земљу. Из Будве се упутио ка јужној Италији, избегавши напад пирата.⁷⁷ Из Италије Сава је стигао у Сирију, одакле је поново ходочастао у Јерусалим, који је посетио неколико пута током боравка у Светој земљи.⁷⁸ Сава је затим посетио Александрију где се сусрео са тамошњим патријархом.⁷⁹ Даље ходочашће га је водило ка Синају. Дозволу да посети Синај Сава је добио дозволу од султана Ал-Камила с којим се лично сусрео.⁸⁰ Његов повратак водио је преко

68 О епископијама српске Црве после 1220. године детаљније: Јанковић 1979: 73-84; О уређењу епископија и митрополија Српске Цркве видети: Јанковић 1985.

69 Доментијан 1988, 157-158; Теодосије 1988, 206-207. О уздицању Србије на ранг краљевине детаљније: Мишић, Радић 2017.

70 Доментијан 1988, 146-154; Теодосије 1988, 205-212; Петровић 2000, 11-30. Већина историчара сматра да се овде ради о богумилској јереси. Другачије мишљење износи Миодраг М. Петровић који сматра да се овде радило о католичком учењу, чије се присталице према његовом тумачењу у српским и византијским изворима називају богумилима. Петровић 1998, 37-75. Критику ове тврдње износи Зоран Ђуровић. Ђуровић 2014, 349-404.

Петровић, Миодраг 2000, 11-30.

71 Теодосије 1988, 223.

72 О Теодори Анђеовише: Ласкарис 1926, 38-52; Purković 1951, 545-547; Polemis 1968, 93.

73 Ђирковић 1981, 308-309; Критичко издање одговора Хоматијана краљу Стефану Радославу: Хоматијан 1939б, 147-189.

74 Опис Савиног путовања: Доментијан 1988, 170-180; Теодосије 1988, 224- О првом путовању Св. Саве у Свету земљу његовом утицају на црквену уметност у Србији детаљније: Марковић 2009.

75 Доментијан 1988, 180-184; Теодосије 1988, 227; Ђирковић 1981, 309.

76 Доментијан 1988, 195; Теодосије 1988, 234; О архиепископу Арсенију: Станојевић 1932, 7-9.

77 Доментијан 1988, 197; Теодосије 1988, 235.

78 Доментијан 1988, 198-203; Теодосије 1988, 234-225.

79 Доментијан 1988, 204-205; Теодосије 1988, 238.

80 Доментијан 1988, 206-207; Теодосије 1988, 241.

Јерусалима, Антиохије и Мале Азије.⁸¹ Из Цариграда Сава је допутовао у Бугарску, с намером да посети цара Јована II Асена. Стигао је у Трново крајем 1235. или почетком 1236. године. После кратке болести Сава је умро 14. јануара 1236. године.⁸² После годину дана, по налогу краља Стефана Владислава, мошти Светог Саве су донесене из Трнова у Милешеву.⁸³ Веома брзо Сава је канонизован, а његов култ постао је веома раширен и то не само на територији матичне државе, већ и код других православних народа попут Руса и Бугара.⁸⁴ Колико је Савин култ био популаран, говори и чињеница да иако православни светитељ, бива поштован и међу римокатолицима.⁸⁵

Колико је Свети Сава био значајан у историјском памћењу говоре и следећа два догађаја. Босански краљ Твртко I Котроманић крунисао се у Милешеву на гробу Светог Саве 1377. године.⁸⁶ Стјепан Вукчић Косача се 1448. године прогласио за *херцега од Светог Саве*, а његова област је почела да се назива Херцеговином.⁸⁷ За време турског ропства, култ Светог Саве је толерисан све до 1594. године и побуне Срба у Банату, где су српски устаници на својим заставама имали представу светитеља. Након тога, по одлуци великог везира Синан-паше, мошти Светог Саве су спаљене на Врачару 27. априла (10. маја по новом календару) 1594. године.⁸⁸ Физичко уништење моштију Светог Саве није довело до гашења његовог култа у историјском сећању Срба. У периоду обнове српске државности Свети Сава постаје патрон школства и просвете. Такође, његов живот је био инспирација бројним уметницима, посебно у периоду романтизма. До данас личност Светог Саве је остала симбол најискренијег родољубља и најдубљих хришћанских врлина српског народа. Како је то сажео Свети владика Николај Охридски и Жички: *Светосавље је Православно хришћанство српског стила и искуства.*

Хронолошко испитивање српске историјске драме, показало је да су драмски писци неретко доминантне улоге додељивали знаменитим личностима из српске историје. Историјска драма је врста драме која се *по правилу бави историјским догађајима који су гледаоцима одраније познати на основу оног скупа текстова који граде њихову историјску свијест.*⁸⁹ Као што истиче Фрајнд: *Историјска драма била би она драма која узима причу о догађајима и личностима из прошлости, непосредно из историографије или већ интерпретирану и измењену у националним легендама или општијим митовима, па онда путем обраде, засноване на извесној националној, политичкој или друштвеној идеји, тој причи даје облик осмишљеног драмског заплета и тиме појединачно претаче у опште историографско у историјско и поетско.*⁹⁰ Међутим, важно је напоменути да је Херберт Линденбергер доказао да *по стриктној дефиницији историјска драма се уопште не може категорисати као жанр, али се може говорити о специфичним облицима историјских комада, који су превлађивали у извесним тренуцима у историји.*⁹¹ Очеvidно је да су границе између мелодраме и

81 Доментијан 1988, 217-220; Теодосије 1988, 243-244.

82 Доментијан 1988, 220-223; Теодосије 1988, 247-249.

83 Доментијан 1988, 224-232; Теодосије 1988, 250-260.

84 Шапов, Бељаскова 1998, 359-367.

85 О томе нам говори и биографија босанског бискупа Тонка Мрнавића из XVII века. Критичко издање ове биографије: Мрнавић 1939, 115-145. О култу Светог Саве код римокатолика више: Стојковски 2016, 117-129.

86 Ћирковић 1964, 135-137

87 Исто, 290.

88 Самарцић 1993, 247-254.

89 Лешић 1990, 116.

90 Фрајнд 1996, 65.

91 Линдерберг према Вајсштајн 1982, 299.

историјске драме веома танане и да их је у појединим случајевима исто тако често, а ређе и немогуће поставити, као и границе између историјске драме и трагедије. Али њихово постојање, те утицај који су преко њих ишли у оба смера из жанра у жанр (размена поступака, детаља, а нарочито појединих извођачких, сценских решења) били су необично корисни јер су обogaћивали оба драмска облика.⁹² Историјска драма је посебно била заступљена у деветнаестом веку⁹³ и ликови одевени у владарско рухо често су красили позоришну сцену. Историјски театар је имао своје представнике и у двадесетом веку, а интересовање за драмску судбину владарских породица не јењава ни у данашњим временима. Династија Немањића свако заузима централно место у српској драми.

Син великог жупана Стефана Немање, Растко, доцније Свети Сава, инспирисао је многобројне српске драмске писце. Неизоставно је истаћи да је *целокупну историју српске културе и уметности обележио Савин лик. Он је давао надахнућа живописцима и иконописцима, сликарима и вајарима, средњовековним књижевницима, усменим ствараоцима, духовницима и ђацима, славним и заборављеним песницима из свих нараштаја*.⁹⁴ Литерарно перо Бранислава Нушића, на самом почетку двадесетог века, изнедрило је драмско остварење под називом *Растко Немањић*, објављено 1906. године. На даскама које живот значе, драма је прво извођење доживела 14. јануара 1901. у Народном позоришту у Београду. У *Програму* представе, било је најављено седам сцена: 1. слика: сан Растка Немањића, 2. слика: Благослов господњи, 3. слика: Свети Сава калуђери свога оца Стефана Немању, 4. слика: Св. мири завађену браћу, 5. слика: Св. Сава венчава Стефана Првовенчаног краљевском круном, 6. слика: Спаљивање моштију Св. Саве на Врачару, 7. слика: Ускликнимо с љубављу.⁹⁵ Од седам поменутих слика, Нушићева штампана верзија драме садржи само прве две. *Три сцене из живота Растка Немањића написане су пригодно за школску омладину и тзв. Савин дан, као нека врста позоришног табла*⁹⁶ који приказује замонашење Растка Немањића.

Радња првог чина се одвија на средњовековном двору великог жупана Немање, а покреће је Немањин говор упућен велможама, жупанима, војводама, војницима и калуђерима. Средишње место Немањине беседе заузима прича о јачању и уједињењу српске земље, као и о задужбинама овог истакнутог владара. Овом приликом је неопходно указати на чињеницу да је драмска биографија жупана Стефана Немање најчешће у вези са драмама у којима се као централна личност појављује Свети Сава.⁹⁷

92 Фрајнд 1996, 53.

93 У репертоару прве половине XIX века „по броју комада највише има национално-историјских. Ово је доба изграђивања нове српске државе, настале из два ослободилачка устанка, са многим нерешеним национално-политичким питањима, са још присутним турским посадама по градовима. Овај борбени национални дух, допире и до Војводине, која је и иначе снажно одолевала таласима германизације и мађаризације“. Стојковић 1979, 98.

94 Самарџија 2008, 205, 206.

95 Љуштановић 2014, 116.

96 Лешић 1989, 107.

97 Као подстрек за даље проучавање драмског портрета Стефана Немање, скрећемо пажњу и на српске драме које представљају изузетак. У драми Јована Суботића, под називом *Немања* (1863), краљ Радослав, заслепљен љубомором и мржњом због Немањиних ратничких и ктиторских подухвата, одузима му слободу. Ана ће попут Дукљанинове Косаре ослободити вољеног окова, а потом ће постати његова законита супруга. Немања се драгој обраћа следећим речима: *Ти си мени живот сачувала/ Твој је пост'о, зато ти га дајем!// Буд' му навјек анђео хранитељ/ Ко што си му у тамници била*. Суботић 1863, 364. Попут Јована Суботића и Милош Цветић је осликао Немањине владарске способности, као и младалачке снове и љубав која је на први поглед рођена

Како истиче Марта Фрајнд, Немања је због свог замонашења и због представе коју су стварали његови биографи почев од Светог Саве, запамћен као светачка личност. Његова државничка одлучност, његова дипломатска промишљеност, његово немилосрдно прогањање непријатеља династије и цркве о којима сведочи историографија, потиснути су у заборав пошто је такве црте владарског карактера било тешко ускладити са светачким ореолом каснијег Светог Симеона.⁹⁸

На самом почетку драме, Нушић упућује на посебност најмлађег жупановог сина. Ана, посвећена мајка и велика добротворка, светогорским оцима, с поносом у души, обратиће се речима: *Дозволи нам, свети садруже, да твојим даровима за Свету гору придружим и ја своје и наше деце, Вукана, Стевана и нашега Растка, који се од свију најлешне уме да помоли богу.*⁹⁹ Бранислав Нушић не пропушта прилику да нагласи Анине заслуге за Растково идеално васпитање, доброту, племенитост, љубав према књигама и Богу. У даљем развоју драмске радње, долази до изражаја Растково изражено интересовање за монашки живот. Расткова браћа, Стеван и Вукан одлазе у лов, а он ће искористи прилику да измоли свога оца и тако остане на двору с монасима, не би ли се детаљно распитао о светим обичајима светогорским. Одушевљени Растко, предан је причама које казују монаси. Из разговора Растковог са Дионисијем и Теофилактом, стиче се утисак о неизмерно интелигентном младићу, који се по својим интересовањима, знањима и жељама значајно разликује од своје браће. Растка не занимају овоземаљски догађаји и ствари: *Увек сањам о светим местима; увек мислим како је то лепо, како је то узвишено служити Господу богу. Ја не волим лов; мене не весели оружје, али света молитва, којом се обраћам богу и којом га искрено и топло молим за мој народ, ја мислим да толико исто и више може да учини колико и оружје.*¹⁰⁰ Очаравајућу причу монаха о Светој Гори којом шимицир и јавор расту, а

између Немање и Ане. У мелодрамски интонираној драми под називом *Немања*, Ана се појављује као кћерка независног кнеза Хума и Требиња, Драгоша, заклетог непријатеља Градињића. Ана је и у Цветићевој драми верна Немањина љуба, *спаситељка и анђео чувар*. Цветић 1987, 224. Млада Ана ће при првом сусрету са Немањом завоleti *дивног витеза, стасита и гледна, а поносита као да је царске крви*. Цветић 1987, 199. Наспрам скромне, покорне, нежне и идеализоване Ане, стоји њена рођака Деспа, кћерка краља Радослава, коју је Цветић представио као слику и прилику своје прабаке Јаквинте. Забрањена љубав и Деспина љубомора, одлагаће Немањино и Анино венчање све до конца драме. У необављеној трагедији Мите Поповића *Градиња и син му Немања*, Немања је такође храбар ратник и заљубљени младић, али не у Ану, но у храбру девојку, по имену Звездана. Градињина жена, Ирина, зла и демонизована је странкиња. Бескрупулозне маћеха, својим чинима заводи Градињу и окреће га против свог народа и сина Немање. Владавина *превисоког господина* Шапчанин 1994, 23, жупана Стефана Немање и његове борбе против богумилске вере представљена је у драми *Богумили* Милорада Поповића Шапчанина. И Ђура Димовић у *Симеону Немањи* драмски уобличава биографију Стефана Немање. Поред осликавања Немањиних владарских достигнућа, Димовић проговара и о његовој одлуци да се одрекне владарског руха и замени га монашким: *Растка гледам, видим Саву... видим знак; њим Господ зове зове и мене: промени привид вечним, - час је да почне обнова*. Димовић 1940, 74. У драми Михаила Сретеновића под називом *Немања*, драмски је уобличен сукоб Немањин са браћом, који ће бити разрешен захваљујући мудрости жупанове жене Ане. Попут еписке Анђелије и жена српског жупана се јавља као посредник, који ће помирити завађену браћу. Са Звонимиром ће сковати племениту заверу, како би измирила *браћу рођену, која су на једном срцу лежала*. Сретеновић 1922, 40.

⁹⁸ Фрајнд 1987, 39.

⁹⁹ Нушић 2006, 8.

¹⁰⁰ Исто, 10.

маслина је кити¹⁰¹, гори чије шуме су непролазне¹⁰², чији се кршеви под небо пењу¹⁰³, о Светој Богородици, заштитници Свете Горе коју је прославила многобројним чудесима, младић је с пуном пажњом и усхићењем слушао, хранећи тако своју душу. Занет причом о светом месту, млади Растко је утонуо у снове. Међутим, сан Растка Немањића у Нушићевој драми, задобија важну функцију. Наиме, уснулом сину жупана Немање, биће предочена литургија на Светој Гори, те је јасно Растко видео збор божијих служитеља пред олтаром. Свој животни пут, Нушићев Растко је открио путем анђеоских снова. Одбациће Растко владарско рухо и оштри мач, тајно ће отићи са двора, не би ли се приклонио монашком животу.

Растков први сусрет са Светом Гором, Нушић сликовито представља. Најпре је млади Растко целивао свету земљу, а потом је изрицао захвалност Богу што га је водио правим путем. Знајући да се манастирска капија затвара одмах по сунчевом заласку и да се ноћу не отвара, одлучио је да се одмори. Наново уснулом Растку, у сну ће се указати Арханђео, који ће му својим саветима уливати снагу и храброст: *Растко Немањићу! Не бој се, ходи смело путем који си изабрао. Твој народ је храбар, он ће себи сам извојевати славу, али њему треба и другим путем поћи својој будућности. Тим путем повесићеш га ти: на теби је благослов неба. Не малакиши, не клони; ти си закуцао на вратима Господњим и отворила су ти се. Уђи, не малакиши, не клони.*¹⁰⁴

До Христифора ће допрети чудесни глас: *Отвори, отвори му: Прихватите то дете, њега Господ шаље!*¹⁰⁵, због чега Растко и би пуштен у манастирске одаје. Немогућност помирења са синовљевом одлуком, наводи жупана да за њим пошаље потеру. Изасланици великог жупана, Мрвоје и Мирослав, свим силама ће покушавати да врате Растка на двор, ни по коју цену неће одустајати од наредбе која је изречена од стране великог жупана, позивајући се чак и на писмо солунског ипарха. С миром у души Христифор, стајући у одбрану Расткову, изрећи ће кључне речи, којима се и појашњава Растково замонашење: *Вас Немања шаље, а њега је бог послао*¹⁰⁶. Немањини покушаји, били су безуспешни, јер се у последњој сцени, Растко појављује у црној ризи, пострижене косе. Одбацио је Растко краљевско одело и постао је брат манастира Светог Пантелејмона. *Служећи се стилизованим говором и техником ораторијума, Нушић је једноставно у дијалог преточио један сегмент из младости Растка Немањића, како би његов јунак, у стилу мелодрамске моралне телеологије, могао на крају да саопшти своју поруку.*¹⁰⁷ На концу драме, Растко ће узвишеним тоном казати: *Ти, Немања, имаи синова који ће ти престо прихватити, који ће оружјем управљати, а твој син Сава, он ће се за тебе и твој народ богу молити, јер за велика дела, која српскоме народу у будућности предстоје, треба и других путева, треба и другачија оружја. Бој не бије само мач, већ и вера у бога; вера и правда држе градове, а мач их руши. Доћи ће дан када ће Сава одужити дуг и своме дому и своме народу.*¹⁰⁸ Овом једноставном драмском комаду из преломног периода нашег највећег светитеља, Св. Саве,

101 Исто, 11.

102 Исто, 11.

103 Исто, 11.

104 Исто, 15.

105 Исто, 19.

106 Исто, 18.

107 Лешић 1989, 107.

108 Нушић 2006, 21-22.

*пригоднички карактер је наметнуло често извођење на школским приредбама на Савиндан, што је и својеврсно признање његовој едукативној функцији.*¹⁰⁹

У невеликом опусу драмских дела истакнут писца Алексе Шантића, своје место проналази и лик Светог Саве. Реч је, наиме, о драми под називом *Немања* (1920). Радња Шантићеве драме се збива 1200, на Светој Гори, у манастиру Хиландару, а доминатна тема јесте смрт Светог Симеона. Свети Симеон се пред смрт опрашта са монасима, старим ратницима, али најзначајније сцене овог драме, у вези су са његовим опроштајем са својим сином Светим Савом. У дирљивим сценама у којима Сава клечи крај Симеонове постеље, доминира бескрајна љубав између оца и сина и узајамно поштовање. Сава свим силама стреми да умирућем оцу последње тренутке његовог живота учини што спокојнијим. Миловаће лице и љубити руку премилог му оца, молећи за последњи благослов. У тренуцима слабости Сава изриче низ дубоко потресних речи и тешко се мири са предстојећим трагичним догађајем. Симеон, ганут, пажљиво је ослушкивао нежне речи, којима је Сава наглашавао своју љубав и захвалност. Не треба занемарити ни дирљиве стихове Алексе Шантића, који илуструју силину очинске љубави, али у исто време подвлаче и значај Савине мисије:

*Свјетлости очију мојих, и плоде грана
Мога живота, пјесмо радости сјајне,
Утјехо, храно мојих дубоких дана,
Љубљени сине, нек господ над тобом бдије
И на те лије
Блага милости трајне!*

*Извори твога живота да не би били
Оскудни, сине, вјером срце оплоти,
И њеним дахом све своје дане окрили,
С бездани сваке њеним се летом дижи!
И сјајан стижи
Радости и лепоти!*

*Остај и буди извор што жедне поји;
И крепко стабло с плодима благодатним!
Пред тобом поље твојих отаца стоји,
Приступи њему – привиј се родној грудии,
Њен сијач буди
И зрњем преси је златним...*¹¹⁰

Пре него што је Симеон занавек склопио очи, Сава ће му оденути свештеничку расу и поправиће му дуге, замршене, седе власи, након чега ће Симеоново лице добити *благии и светитељски израз.*¹¹¹ Умирући Симеон, усхићено вели:

109 Дејановић 2015, 265. Треба скренути пажњу на чињеницу да је Бранислав Нушић 1905. са Михаилом Сретеновићем основао Мало позориште, прво позориште за децу, а на репертоару овог првог децјег позоришта, између осталих, била је и драма *Растко Немањић*.

110 Шантић 1957, 571.

111 Исто, 587.

Ноћ мину. Мјесто звијезда
 Гле сунца!... Птице дижу се из гнијезда.
 И душа, птица што је у крлетки била,
 Радосно, ево, уздиже своја крила
 Збогом ти кличе и са клицањем лети
 Сунцу...¹¹²

Пре но што ће завеса бити спуштена, Сава ће ронећи сузе и грлећи упокојеног оца изрећи: *О, сунце, свјетлости, оче мој свети*¹¹³, што је свакако потврда Вучковићевих навода, да је Шантић и те како знао да *стих прилагођава теми, а трансцендентална симболика на крају, кад идеологија уступа место некој шантићевски схваћеној метафизици умирања, сведочанство је о томе у коликој је мери песник био рецептивне природе, а не само строги патријархалац и традиционалиста [...] без икакве је сумње да су послератни космички утопизам и соларни идеализам поентирали Шантићеву лирску драму, и да је он завршио тај комад на начин на који би то онда учинио било који млађи експресионистички писац.*¹¹⁴

Лик благонаклоног и племенитог сина великог жупана Стефана Немање, видљив је и у драми *Растко, најмлађи син* (1992) Зорице Симовић, која своје дело отвара идиличном причом о периоду кад је Растко био беба: *Кад год би Ана изнела дете у поље, чобанице би јој доносиле млеко, мед, лековите траве, а она међу њима која је најлепше певала, отпевала би му успаванку или коју другу нежну старинску песму.*¹¹⁵ Након казивања о идиличним временима, нежним успаванкама, жетелачким песмама и љубавним појањима, списатељица скреће пажњу на *тутањ стране коњице и звекет хелебарди...*¹¹⁶ Зорица Симовић нас одводи у период када су емисари најразличитијих вероисповести походили, на овом тлу тек укорјењене словенске насеобине [...] *Тек што се охладило оружје од трећег у припреми је четврти крсташки рат, на истоку Џингис Кан полако заузима Азију од Каспијског мора до Тихог океана, у Јапану самураји, они којима је оружје занат, заснивају државу, протекло је пола века од оснивања Москве, Кублај Кан припрема заснивање Пекинга.*¹¹⁷ Растко Немањић је у то доба имао седамнаест година. Вољеног сина родитељи дочекују с пута, с осмесима, благословима и свим почастима, не скривајући понос на свога мезимца. Немања и Ана указују на стицање Расткових витешких и владарских вештина и маштају о дану када ће њихов мезимац ступити у брак: *Две године те нисмо видели. Ред је да се твој повратак дому своме обзнани [...] Научио си како се управља појединим жупама монархије, савладао си витешке вештине као што приличи младићу из владарске куће [...] Али не треба заборавити шта је сада на реду.*¹¹⁸

У свом драмском остварењу, Зорица Симовић успоставља снажан контраст у оцртавању карактерних особина жупанових синова. Наспрам Растка, савесног младића, који ужива у самоћи, миру, молитвама и светим књигама, стоје његова два брата који су занети свечаним пријемима, раскошним сјајем, печењу овнова, вином и лепим девојкама. О посебности Расткове природе, посведочиће његова мајка, која је истакла да

112 Исто, 590.

113 Исто, 590.

114 Вучковић 2014, 341-342.

115 Симовић 1992, 33.

116 Исто, 33.

117 Исто, 33.

118 Исто, 33.

је Растко одувек био другачији, јер *Господ га је наменио за виша и племенитија*.¹¹⁹ Као и у Нушићевој драми, и у делу Зорице Симовић, значајна пажња је посвећена разговору који је вођен између калуђера и Растка. У још један наврат се потврђује Расткова одушевљеност Светом Гором, која је *ка Богу уздигнут престо, чврсто обгољен тиркизним морем, ноћу под самим звездама, дању под кристалном куполом најбистријег неба*.¹²⁰ и његова чврста одлука да се замонаши, јер како и сам истиче: *Бог је изнад свих нас, па и изнад љубави родитељске [...] мој пут је обасјан оним сјајем који човека води води као звезда мудраце до Витлејема*.¹²¹ Рећи ће Растко родитељима да одлази у лов, а заправо ће послушати своје срце, занавек ће напустити двор и отићи ће на Свету Гору¹²².

Стигавши у манастир, Растко није успевао да сакрије своје одушевљење и његово биће су наизменично обузимали, радост, усхићење и несвакидашњи спокој. Растково сањарење о градњи новог Хиландара, прекинуло је рзање коња и бацање узенгија. У овој сцени, снажно је изражена срдитост и непоштовање Немањиног гласника према калуђерима. Не би ли застрашио калуђере и тиме постигао остваривање Немањиног налога, агресивни гласник се није либио да изрекне претње крвопролићем. Надмудриће Растко очеве изасланике и рећи ће им да пристаје да пође кући, али након конака. Међутим, до јутра, Растко поста монах Сава. Скомрах је на симболичан начин окончао драму Зорице Симовић, подвлачећи добробити, којима је породица Стефана Немање несумњиво задужила српски народ: *Ово је земља Србија. Век двадесети. Лето господње 1992. Прошло је тачно осам векова од када је Растко побегао од куће и заветовао се Христу... Шта се све збило касније, сигурно знате и сами, ја ћу вам рећи још само да су се и отац и мајка угледали на сина и касније се и сами замонашили... Своје благо трошили су на градњу задужбина у којима ће потом столећима бити просвећиван народ баш како је желео њихов непослушни најмлађи син ...*¹²³ Зорица Симовић је написала и драмску минијатуру под називом *Злато испод дуда*, која је настала према легендама *Свети Сава спасава породицу*, *Светог Саву шљака срела*, *Не ваља лежећи јести* и *Свети Сава даје деци четири ока*, у којој је *Свети Сава спасао породицу за коју је веровао да заслужују божју милост*...¹²⁴

Инспирисан животом Растка Немањића, Милован Витезовић је објавио драмско остварење *Принц Растко – монах Сава* (1994). Витезовићева драма је прво извођење доживела у позоришту *Бошко Буха*, а друго штампано издање је уврштено у избор десет најбољих драма позоришта *Бошко Буха*. Телевизијски снимак је емитован пет пута, а године 1996. била је саборска представа на Вуковом сабору у Тршићу. Светом Сави су посвећена и друга остварења Милована Витезовића. Објавио је роман *Принц Растко*, уредио је *Слово славе Сави: Сава Немањић – Свети Сава у књижевности*, дело у оквиру ког је објављена и његова песма *Савин пут*, којом се несумњиво сврстао у круг истакнутих књижевних стваралаца, који су Светом Сави посветили стихове, песника попут Ђуре Јакшића, Јована Јовановића Змаја, Војислава

119 Исто, 34.

120 Исто, 35.

121 Исто, 35.

122 Чобанче је у овим тренуцима приповедао причу о Растку: *Били једном цар и царица и имали три сина, Сву тројицу су волели али најмлађег највише. Све би само да се никада не одвоје од њега. Били су спремни да му испуне све жеље. Када је принц напунио седамнаест година одлуче да га ожене. Пронађу најлепшу и најбољу девојку у царству и, само што је нису довели, а од принца ни трага ни гласа... Отишао је у далеку Свету Гору да и сам постане калуђер.* Исто, 36.

123 Исто, 39.

124 Симовић 1992, 44.

Илића, Десанке Максимовић, Васка Попе, Љубомира Симовића. Приредио је књигу *Свети Сава у руском царском летопису* и написао сценарио за филм под називом *Принц Растко српски*. Од бројних награда Витезовићевих, свакако треба истаћи орден Светога Саве другог степена, који је књижевнику уручен од стране патријарха српског Иринеја.

Витезовић драму *Принц Растко – монах Сава* отпочиње Анином и Немањином молитвом упућеном Богу да им подари још једно чедо:

*О, Господе Боже сведржитељу,
Који си негда послушао Аврама и Сару
И остале праведнике који су молили за чедо
Које ће бити утеха души нашој,
И тобом наследник наше државе
И жезло старости наше,
На кога ћемо положити руке и починути.
И дајемо ти заједничке обете.
Од зачећа детета
Од природне законите љубави
И од постеље одлучићемо се,
И свако за себе у чистоти тела
Све до краја живота сачуваћемо се.*¹²⁵

Витезовић се, дакле, ослања на податке које дарује средњовековна књижевност. Молитва је преузета из Теодосијевог *Житија*¹²⁶. О чудесном рођењу просветитељевом писао је и Доментијан: *Господе, дај нам да родимо чедо по вољи твога милосрђа и по твојем божаственом самотрењу, да безбројном силом твојом испуни своје отацтво, богољубним твојим доброверијем, коме ми, слуге твоје, по заповести твога божаства и твојих светих апостола положисмо почетак, надајући се примити твоју божанствену награду.*¹²⁷ *Жељено дете јесте Сава, чије рођење је очекивано не да би био утеха родитељима у старости, него да би одиграо значајну улогу у духовном животу државе [...] У овој молитви Немање и Ане, у ствари, антиципира се будући Савин положај архиепископа српске цркве.*¹²⁸

Идејну окосницу Витезовићеве драме представља одрастање и замонашење младог принца Растка, а пишчева пажња је неоспорно фокусирана на осликавање многобројних врлина главног драмског актера, који је, између осталог, представљен и као *чудотворац, и то као чудотворац у складу с народним предањем.*¹²⁹ Врсно интелигентан младић, побожан, учен, благе нарави, племенити Растко, на сваком кораку изазива дивљење. У првој сцени драме, гласник Растку поверава: *Ваша кнежевска светлости, зову Вас највећи господин наш, отац Ваш, и највећа госпођа наша, Ваша мајка.*¹³⁰ У неколико наврата је Витезовић у први план истицао Растков осмех, који је био његов заштитни знак.

Кроз причу о животу Растка Немањића прелама се и прича о моћном и искусном владару Стефану Немањи и његовим добро промишљеним одлукама,

125 Витезовић 2015, 9.

126 Види: Теодосије 1988, 103.

127 Доментијан 1988, 55.

128 Види: Томин 2011, 63.

129 Љуштановић 2013, 153.

130 Витезовић 2015, 11.

захваљујући којима је доносио добро своме народу и држави. Писац није пропустио прилику да скрене пажњу и на Расткове државничке умешности. Наиме, познајући способности свога најмлађег сина и сматрајући га за најоданију и најмудрију особу у свом окружењу, жупан ни тренутак није оклевао да управо њега пошаље у дипломатску мисију у Нирнберг, на двор цара Фридриха Барбаросе, а Растко је очево поверење свакако и оправдао.¹³¹ *Као принц од Оногошта, данашњег Никшића, Растко је са стрицима и браћом, уз оца, 1189. године дочекао код Ниша европске ратнике крсташе које је водио цар Фридрих I Барбароса.*¹³² Цар Фридрих, одушевљен појавом Растковом (вреди напоменути да је Растко цара ослободио несносних болова у леђима, што је свакако на цара оставило неизмеран утисак) опоменуће га на могућност склапања брака са кћерком мађарског краља Беле и на повластице које би након женидбе могао да ужива. Растков одговор: *Ваши екселенцијо, ја још учим и склон сам савршенству*¹³³, открива његове ставове, по којима велика краљевска круна ни у ком случају за њега није могла да представља савршенство.

Описујући период Растковог живота у коме се остварује као владар Травуније, Милован Витезовић је указивао на скромност, правдољубивост, милосрдност и оштроумност младог господара. Прецизно запажа Путник да *Растко није склон начину живота властеле, разоноди и доколици већ га привлаче други, духовни садржаји. Његови поступци одају личност која је другачијег кова. Ова одлика се посебно испољава када млади Растко постаје владалац и када његове пресуде у споровима показују да су засноване на рационалном промишљању.*¹³⁴ Растко је заштитник немоћних и сиромашних, доноси одлуке и пресуђује, помаже и благосиља. Но, Расткови поступци наилазе на осуду, а као потврду наведене тезе, навешћемо пример незадовољства које је челник Војин изразио Стефану Немањи: *Моли се на сваком мјесту. Гдје клекне, хоће потље да је црква! До њега нијесмо знали да се и Богом може залуђети [...] Мијеша се са кметовима... Облачи се у просјака... Не мрзи га ни да са кметовима ради, ни да са просјацима проси, ни да са чобанима јагњи и тели... Распоређује надничаре... Учи занатлије... Мијеша се са кирицијама... Кришава дјецу од Дурмитора до Вележа... Попује поповима... Умјесто њих благосиља и проклиње... Не може он тјерати доброту на наш рачун... радећи оно што није достојно велике госпode.*¹³⁵ Немања не остаје имун на наведене жалбе, али му није преостајало ништа, но да резигнирано каже: *Залуд смо се надали да ће га власт окренути власти... Да бар није мајци најомиљенији...*¹³⁶

Приликом креирања свог главног драмског актера, сем аутентичних историјских података и средњовековних списа, Милован Витезовић је користио и

131 Приликом првог сусрета са царом, Растко ће му даровати на поклон бадњак из српских шума. На питање царево, шта је бадњак, Растко ће одвратити: *Божјићно дрво... Треба да се разгори, па да се истерају варнице... Највише варница има раст, хрст... То је код нас свето дрво... Ја сам по њему Растко.* Витезовић 2015, 16. Ономастичари, односно научници који се баве изучавањем настанка и значења имена, сматрају да је име Растко добијено по хрсту. А хрст је у митологији старих Словена и Срба био обожавано дрво, јер је у то време био посвећен старом словенском божанству Перуну. Ознаке хрста као светог дрвета Срби су из паганског веровања пренели и у хришћанство, а најбољи доказ за то јесте божјићни бадњак. Витезовић 1998, 13-14. Расткова посета двору Фридриха Барбаросе је плод Витезовићеве имагинације и за њу нема историјских потврда.

132 Витезовић 1998, 15.

133 Витезовић 2015, 28.

134 Путник 2010, 29.

135 Витезовић 2015, 57.

136 Исто, 57.

разноврсне народне приче и предања. Треба подсетити да народna традиција дарује прегршт прича и песама о Светом Сави, а највише их је објавио Владимир Ћоровић. Ћоровић је прецизно бележио сродне мотиве који се јављају у књижевностима других народа. Те белешке показују да су на прихваћене садржаје, под утицајем култа и угледа Светог Саве, људи уносили његово име често и у оним околностима које нису у складу са његовим светитељским ликом. Све те творевине не могу да се доведу у везу са старим легендама о Светом Сави. Пре се може рећи да оне осветљавају ставове народа према човеку недокучивим силама. Оне нису ни далеки одраз било каквих сећања на животни пут и делатност човека који је међу Србима учврстио хришћанство и заорао дубоке бразде образованости.¹³⁷ Витезовић *драматизује читав низ народних прича и легенди о Светом Сави, ниже их једну за другом, чинећи то често на уштрб развоја драмске радње. Слика света коју доноси народно предање не поклапа се сасвим са сликом света коју садржи црквено, односно историјско-политичко предање о Светом Сави. Због тога се у Витезовићевој драми сусрећемо с једном врстом еклектичне фикције, која пренапреже чак и ону природну слојевитост различитих културних форми које се, по природи ствари, мозаично окупљају око изузетне фигуре Светога Саве.*¹³⁸

Почетак и окончање Витезовићеве драме у складу је са подацима о Светом Сави, које нам дарује средњовековна књижевност. Као и у претходно помињаним драмама, и драмски јунак Милована Витезовића наводи родитеље да му поверују о наводној жељи да оде у лов на јелене по јужним горама Копаоника, а заправо креће на пут, којим га је водила *Божичја воља*.¹³⁹ С разлогом је жупаница Ана већ на самом почетку Витезовиће драме о своме сину рекла: *У молитвама смо га и Богу наменили*¹⁴⁰, чиме је и оправдана Расткова одлука о замонашењу. Одбацио је син Немањин улогу принца, младога кнеза, војводе и херцега, будућег женика кћерке мађарском краља Беле, поставши *всех правоверних кристијан молбеник Сава Грешни*.¹⁴¹ Тако беше остварена његова давнашња и једина молитва¹⁴².

У овом раду истраживачка пажња је била фокусирана на драме Бранислава Нушића, Алексе Шантића, Зорице Симовић и Милована Витезовића. Утврђено је да је у анализираним драмама у највећој мери присутан одјек Савиног портрета који су креирали његови биографи, те су на сликовит начин ови драмски писци истицали најупечатљивије и најлепше особине Светог Саве, описујући несебичну пожртвованост, мудрост и љубав која је зрачила из његовог бића. Овим се драмска биографија Светог Саве свакако не исцрпљује и може се пратити у многобројним делима српских драмских писаца који су различитим стваралачким техникама обликовали његов лик и дело¹⁴³.

137 Види: Божич 1979, 329.

138 Љуштановић 2013, 154.

139 Витезовић 2015, 69.

140 Витезовић 2015, 12.

141 Исто, 79.

142 Растко Немањић је молио Богородицу: *Умоли Сина свога и Бога, мога Створитеља, да ми пошаље своју светлост и истину своју да ме упућују и воде у Твоју Свету Гору, удостоји ме да уђем у врт Твој, да се примакнем Божијем олтару, који весели моју младост, да принесем жртву благородности и да дадем своје обете Господу, да постанем узор отачеству своме и свима који га љубе.* Витезовић 2015, 69.

143 Као драмски јунак, Свети Сава се јавља и у драмама Јована Суботића (*Крст и круна, Сан на јави*), Мите Калића (*Растко-Сава Немањић*), Јована Удицког (*Растко Немањић*), Миливоја Кнежевића (*Инок Сава*), Душана Петровића (*Одлазак Растка на Свету Гору – Атон*), Јелнице

Теодосије је у *Житију* о Светом Сави написао: *Бејаше и дете благообразно и весело душом, и напредоваше у учењу, и изазиваше дивљење својим разумом у детињем узрасту, тако да су сви говорили: – Ово ће дете бити неко ново знамење!*¹⁴⁴ Доиста и беше тако, јер Растко Немањић, доцније Свети Сава, постао је истакнути српски просветитељ, први српски архиепископ, засигурно једна од најзнаменитијих личности из српске историје.¹⁴⁵

Извори

- Anonymous (2004): *The Deeds of Pope Innocent III*, trans. James M. Powell. Washington D. C.: Catholic University of America Press.
- Витезовић, Милован (1998): *Слово славе Сави: Сава Немањић - Свети Сава у књижевности*. Нови Сад: Тодор
- Витезовић, Милован (2015): *Принц Растко – монах Сава Изабране драме*. Београд, Завод за уџбенике, 7–80.
- Dandolo, Andreas (1728): *Chronicon Venetum, Rerum Italicarum Scriptores XII*, ed. Lodovico Antonio Muratori. Milan: Ex typographia Societatis palatinae, 340-431.
- Димовић, Ђура (1940): *Симеон Немања*. Београд: Државна штампарија.
- Доментијан (1988): *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*, прир. Радмила Маринковић. Београд: Српска књижевна задруга
- Živojinović, Mirjana, Kravari Vasiliki, Giros, Christophe (1998): *Actes de Chilandar I, Archives de l'Athos*, 20. Paris: P. Lethielleux
- Мошин, Владимир (1960): „Сербская редакция Синодика в неделю православия. Текст“. Византийский временник 17. Москва: Российская академия наук, Институт всеобщей истории, 278-335.
- Мрнавић, Иван Тонко (1939): „Живот Светог Саве епископа сина Симеона Стефана краља Рашке прир. Веселин Чајкановић“, у: *Светосавски зборник I*. Београд: Српска краљевска академија, 115-145.
- Нушић, Бранислав (2006): *Растко Немањић: комад за децу у три слике, Сабрана дела Бранислава Ђ. Нушића*. књига седма, приредио Р. В. Јовановић. Београд: Просвета, 5–22.
- Сава (2005): *Законоправило Светога Саве I*, приредили и превели Миодраг М. Петровић, Љубица Штаљанин–Ђорђевић. Београд: Историјски институт
- Симовић, Зорица (1992): *Злато испод дуда, Свети Сава*. Београд: Организација Пријатељи деце Београд, Савет Дечјег савеза Београда, 40–44.
- Симовић, Зорица (1992): *Растко, најмлађи син. Свети Сава*. Београд: Организација Пријатељи деце Београда, Савет Дечјег савеза Београда, стр. 32–39.
- Сретеновић, Михаило (1922): *Немања: историјска слика у 4 чина*. Београд: Издање књижарнице Рајковића и Ђуковића.
- Стефан Првовенчани (1988), *Живот светог Симеона*, у: Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, прир. Љ. Јухас-Георгијевска, Београд: Просвета
- Суботић, Јован (1863): *Немања: драма у пет дејства, Дела Јована Суботића. Песне драмске*. књ. IV. У Новом Саду: Епископска типографија.

Зупан (*Огњена купина*), драмско-лирском спеву Милице Миладиновић Кесаровић (*Немањићи*) и др.

144 Теодосије 1988, 103-104.

145 Ђурић 1979, 230.

- Теодосије (1988): *Житије Светог Саве Житија*, прир. Димитрије Богдановић. Београд: Српска књижевна задруга
- Thomae Archidiaconi Spalatensis (2006): *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, edd. Olga Perić, Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James Ross Sweeney. Budapest-New York: Central European University Press
- Toma Arhidakon, *Kronika*, prev. Vladimir Rismondo. Split 1977: Muzej grada Splita
- Цветић, Милош (1987): *Немања: историјска драма у пет чинова, Историјска драма XIX века. књ. II*, приредила М. Фрајнд. Београд: Нолит, 173–269.
- Choniates, Niketas (1984): *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, trans. Harry J. Magoulias. Detroit: Wayne State University Press
- Хоматијан (1939)а: „Писмо Димитрија Хоматијана св. Сави и одломак Хоматијановог писма патријарху Герману о Савином постављену, прир. Острогорски, Георгије“, у: *Светосавски зборник 2*. Београд: Српска краљевска академија, 89–113.
- Хоматијан, Димитрије (1939)б: „Одговори охридског архиепископа Димитрија Хоматијана на питања српског краља Стефана Радослава, прир. Филарет Гранић“, у: *Светосавски зборник 2*. Београд: Српска краљевска академија, 147–189.
- Шантић, Алекса (1957): *Немања, Сабрана дјела: пјесме и драме*. Сарајево: Свјетлост, 566–590.

Литература

- Анастасијевић, Драгутин (1927): „Првобитни постанак имена и манастира Хиландара“, у: *Богословље 2*. Београд: Православни богословски факултет у Београду, 50–57.
- Баришић, Фрањо (1971): „Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, у: *Хиландарски зборник 2*. Београд: САНУ, 31–58.
- Белић, Александар (1936), „Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика“, у: *Светосавски зборник 1*. Београд: Српска краљевска академија, 210–276.
- Богдановић, Димитрије (1980): *Историја старе српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга
- Богдановић, Димитрије, Ђурић, Војислав Ј., Медаковић, Дејан (1978): *Хиландар*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе Србије
- Божих, Иван (1979): „Свети Сава у предању“, у: *Сава Немањић-Свети Сава, уред. Војислав Ђурић*. Београд: Српске академија наука и уметности, 389–395.
- Бојовић, Драгиша (1998): „Савино измирење завађене браће у српској житијној књижевности“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, уред. Сима Ћирковић. Београд: Српска академија наука и уметности, 159–166.
- Вајсштајн, Урлих (1982): *Облици историјске драме. Трећи програм Радио Београда*, бр. 52, 298–319.
- Вучковић, Радован (2014): *Модерна драма*. Београд: Службени гласник.
- Гарвриливић, Андра (1900): *Свети Сава-преглед живота и рада*. Београд: Издање Књижевне задужбине Д. Н. Беље
- Гардашевић, Благота (1958): „Значај Светосавске Крмчије за наше црквено и државно законодавство“, у: *Богословље 1*. Београд: Православни богословски факултет у Београду, 3–15.
- Гардашевић, Благота (1977): „Каноничност стицања аутокефалности Српске цркве 1219. године“, у: *Свети Сава-Споменица поводом осамтогодишњице рођења 1175-1975*. Београд: Светог архијерејског Синода Српске православне цркве, 33–77-

Грујић, Радослав (1924): „Топографија хиландарских метохија у Солунској и Струмској области од XII до XIV века“, у: *Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу*. Београд: Државна штампарија, 517-534.

Дејановић, Славица (2015): *Бранислав Нушић српски писац*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Димитријевић, Димитрије (1963): „О монаштву Светог Саве“, у: *Богословље 1-2*. Београд: Православни богословски факултет у Београду, 17-25.

Димитријевић, Димитрије (1978): „Развој жанрова у српској књижевности XIII века“, у: *Богословље 1-2*. Београд: Православни богословски факултет у Београду, 67-74.

Димитријевић, Стеван М. (1926): „Свети Сава у народном веровању и предању“, у: *Весник српске цркве*, XXXI. Београд: Свештеничко удружење, 513-522.

Динић, Михаило (1959): „Доментијан и Теодосије“, у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXV/1-2*, 1-12.

Драшковић, Драган, Ђорђевић, Слободан (2000): *Манастир Жича-зборник радова*. Краљево: Народни музеј Краљево, Завод за заштиту споменика културе краљево

Ђорђевић, Иван М. (1998): „Преставе Бориса и Гљеба у Милешеви и српско-руске везе у првој половини XIII столећа“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, уред. Сима Ћирковић. Београд: Српска Академија наука и уметности, 295-308.

Ђурић, Војислав (1979): „Лик светог Саве у књижевности“, у: *Зборник радова са међународног скупа Сава Немањић - свети Сава, историја и предање*. Београд: Српске академија наука и уметности, 223-230.

Ђуровић, Зоран (2014): „О тези Миодрага Петровића да су богомили из српско-византијских средњовековних извора Латини“, у: *Теолошки часопис 47*. Београд: Архиепископија београдско-карловачка, 349-404.

Живојиновић, Мирјана (1976): „Света Гора у доба Латинског царства“, у: *Зборник радова Византолошког института*, 17. Београд: Византолошки институт Српске академије наука и уметности, 77-92.

Живојиновић, Мирјана (1977): „О боравцима Светог Саве у Солуну“, у: *Историјски часопис 24*. Београд: Историјски институт, 63-71.

Живојиновић, Мирјана (1978): „Манастири Хиландара и Милеја“, у: *Хиландарски зборник 4*, Београд: САНУ, 7-14

Живојиновић, Мирјана (1979): „Ктиторска делатност светог Саве“, у: *Сава Немањић-Свети Сава*, уред. Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности, 15-25.

Живојиновић, Мирјана (1998): *Историја Хиландара I, Од оснивања манастира 1198. до 1335*. Београд: Просвета

Јанковић, Марија (1979): „Епископије српске цркве 1220. године“, у: *Сава Немањић-Свети Сава*, уред. Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности, 73-84.

Јанковић, Марија (1985): *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*. Београд: Историјски институт.

Јовановић, Бојан (1998): „Свети Сава у српском народном веровању и предању“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, уред. Сима Ћирић. Београд: Српска Академија наука и уметности, 439-446.

Јевтић, Атанасије (1977): „Из богословља Светог Саве“, у: *Свети Сава-Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175-1975*. Београд: Светог архијерског Синода српске православне цркве, 117-180.

Јевтић, Атанасије (1986): „Богословље и духовни живот у Студеници“, у: *Осам векова Студенице*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 99-115.

Калић, Јованка (1979): „Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године“, у: *Сава Немањић-Свети Сава*, уред. Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности, 27-52.

Карталија, Небојша (2018): „Света Гора као простор византијско-српско-руских уховних односа у периоду од XI до XV века“, у: *Византијско-словенска четнија I*. Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу; Међународни центар за православне студије, Ниш; Центар за црквене студије, Ниш, 191-208.

Кашанин, Милан, Бошковић, Ђурђе, Мијовић, Павле (1969): *Жича*. Београд: Новинско-издавачко предузеће Књижевне новине

Ковачевић, Љубомир (1901): „Жене и деца Стефана Првовенчаног“, у: *Глас Српске краљевске академије 60*. Београд: Српска краљевска академија, 1-64.

Коматина, Ивана (2014): „Ана Дандоло-прва српска краљица?“, у: *Зборник Матице српске за историју 89*. Нови Сад: Матица српска, 7-22.

Коматина, Ивана (2016): *Црква и држава у српским земљама од IX-XIII века*. Београд: Историјски институт Београд.

Копривица, Марија (2018): „Епископ Методије-Савременик и сарадник Светог Саве“, у: *Византијско-словенска четнија I*. Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу; Међународни центар за православне студије, Ниш; Центар за црквене студије, Ниш, 209-217.

Ласкарис, Михаило (1926): *Византиске принцезе у средњовековној Србији*, Београд: Књижарница Фрање Баха

Лешић, Јосип (1989): *Бранислав Нушић: живот и дјело*. Нови Сад: Стеријино позорје, Матица српска

Лома, Александар (2013): „Свети Сава и облакогонци“, у: *Зборник радова Византолошког института 50 св. 2*. Београд: Византолошки институт Српске академије наука и уметности, 1041-1071.

Љуштановић, Јован (2013): „О лику Светога Саве у српској књижевности за децу“, у: *Међународни научни скуп Осам векова манастира Милешеве*, књ. 2, Пријепоље: Епархија милешевска: Манастир Милешева, 147–157.

Љуштановић, Јован (2014): „Допринос Бранислава Нушића развоју српског позоришта за децу“, у: *Сцена: часопис за позоришну уметност*, год. 50, бр. 1/2, 115–121.

Мајендорф, Јован (1990): „Сава, Охрид и Српска Црква“, у: *Богословље 1-2*. Београд: Православни богословски факултет у Београду, 83-93.

Марковић, Миодраг (2009): *Прво путовање светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*. Београд: Византолошки институт САНУ

Мирковић, Лазар (1935): „Хиландарски типик“. у: *Годишњица Николе Чупића*, 44. Београд: Чупићева задужбина, 168-218.

Мишић, Синиша, Радић, Радивој (1217): *Србија 1217*. Београд: Еволута

Moore, John C. (2003): *Pope Innocent III (1160 61 - 1216): To Root Up and to Plant*. Leiden-Boston: Brill

Мошин, Владимир (1959): „Сербская редакция Синодика в неделю православия. исследование“. у: *Византийский восток*, 16. Москва: Российская академия наук, Институт всеобщей истории, 317-394.

Мошин, Владимир (1979): „Правни списи св. Саве“. у: *Сава Немањић-Свети Сава, историја и предање*, уред. Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности, 101-128.

Недељковић, Олга (1979): „Свети Сава и рашка правописан школа“. у: *Сава Немањић-Свети Сава, историја и предање*, уред. Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности, 177-188.

Никитин, Августин (2016): „Свято-Пантелеимонов монастырь“. у: *Афониславянский мир* 3, ред. Ек. А. Пережогина. Святая Гора Афон: Издание Русского Свято Пантелеимонова монастыря на Афоне, 5-22.

Новаковић, Реља (1977): „Поводом податка о Растковом боравку у Захумљу“, у: *Свети Сава-Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175-1975*. Београд: Светог архиепископског Синода Српске православне цркве, 25-32.

Obolensky, Dimitri (1988): *Six Byzantine Portraits*. Oxford: Clarendon Press

Okunev, N. L. (1937-1938): „Милешево. Памятник сербского искусства XIII в.“ у: *Byzantinoslavica*, VII. Prague: Academia, 33-107.

Панагиотис, Христу (1987): „Света Гора у време латинске окупације“, у: *Богословље* 1-2. Београд: Православни богословски факултет у Београду, 7-11.

Петровић, Миодраг М. (1998)а: „Архимандритско достојанство Светог Саве“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, уред. Сима Ћирић. Београд: Српска Академија наука и уметности, 39-50.

Петровић, Миодраг М. (1998)б: „Кудугери-Богомили у византијским и српским изворима и Црква босанска“, у: *Историјски часопис* 44. Београд: Историјски институт САН, 37-75.

Петровић, Миодраг (1998-1999): „Свети Сава на Жичком сабору 1221. године и латинска јерес“, у: *Историјски часопис* 45-46. Београд: Историјски институт, 11-30.

Петровић, Миодраг (2003): „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила- српског номоканона“, у: *Историјски часопис* 49, Београд: Историјски институт, 27-45.

Петровский, М. П. (1908): „Иларион митрополит Киевский, и Доментиан, иеромонах Хиландарский“. *Известия. Отделения русского языка и словесности Академии наук*, XIII-4. Санкт-Петербурге: Российской Академии наук по истории письменности, славистике, языкознанию и фольклор, 83-133.

Polemis, Demetrios I. (1968): *The Doukai*, London: The Athlone Press

Поповић, П. (1959): „Доментиан“, у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 25/3-4. Београд: Филолошки факултет, 209-225.

Путник, Радомир (2010): *Слике минулог времена: позоришне критике: 1980–1993*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.

Purković, Miodrag Al. (1951): „Two Notes on Mediaeval Serbian History“, у: *The Slavonic and East European Review* Vol. 29, No. 73, 545-549.

Радић, Радивој (1986): „Обласни господари у Византији крајем XII и првим деценијама XIII века“. у: *Зборник радова Византолошког института* 24-25. Београд: Византолошки институт САНУ

Радић, Радивој (1998): „Свети Сава и смрт обласног господара Стреза“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, уред. Сима Ћирић. Београд: Српска Академија наука и уметности, 51-61.

Радојичић, Ђорђе Сп. (1952-1953): „О старом српском књижевнику Теодосију“, *Историјски часопис* 4. Београд: Историјски институт, 13-42.

Радојичић, Ђорђе Сп. (1957): „Стара српска књижевност у средњем Подунављу (од XV до XVII века), у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 2. Нови Сад: Филозофски факултет, 239-270.

Радојичић, Никола (1909): „О неким господарима града Просека на Вардару“, у: *Летопис Матице Српске* 260. Нови Сад: Матица српска, 32-40.

Радојчић, Никола (1939): „Свети Сава и аутокефалност српске и бугарске цркве“, у: *Глас Српске краљевске академије* 179. Београд: Српска краљевска академија, 179-258.

Радојчић, Никола (1953): „Поклони угарскога краља Андрије II Стефану Првовенчаноме“, у: *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 1. Нови Сад: Матица српска, 26-33.

Ређеп, Јелка (1968): „Повест о убијању Батија, споменик подунавске књижевности“, у: *Годишњак филозофског факултет у Новом Саду*, XI све. 1. Нови Сад: Филозофски факултет 215-220.

Руварац, Иларион (1934): „О иноку, с којим је Растко побегао у Свету Гору“, у: *Зборник Илариона Руварца* I, прир. Н. Радојчић, Београд: Српска краљевска академија, 290-293.

Самарџија, Снежана (2008): „Свети Сава у песмама“, у: *Књижевност и језик: часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност*, год. 55, бр. 1/2, стр. 205–208.

Самарџић, Радован (1993): *Историја српског народа 3-1*. Београд: Српска књижевна задруга

Симић, Прибислав (1977): „Рад светог Саве на осавремењавању богослужења у српској цркви“, у: *Свети Сава. Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175-1975*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 181-205.

Soloviev, A. (1933): „Histoire du monaster russe au MontAthos“. у: *Byzantion*, VIII. Bruxelles: Peeters Publishers, 213-238.

Станојевић, Станоје (1932): „Архиепископ Арсеније“, у: *Гласник историског друштва у Новом Саду* 5. Нови Сад: Историско друштво у Новом Саду, 7-9.

Станојевић, Станоје (1933): „Хронологија борби између Стевана и Вукана“, у: *Глас Српске краљевске академије* 153. Београд: Српска краљевска академија, 93-101

Станојевић, Станоје (1934): „О нападу угарског краља Андрије на Србију због прогласа краљевства“, у: *Глас Српске краљевске академије* 161. Београд: Српска краљевска академија, 107-130

Станојевић, Станоје (1935): *Свети Сава*. Београд: Штампa Државне штампарије Краљевине Југославије Штампa Државне штампарије Краљевине Југославије

Станојевић, Станоје (1936): „О одласку Светог Саве у манастир“, у: *Светосавски зборник* 1. Београд: Српска краљевска академија, 43-64.

Стојковић, Боривоје С. (1979): *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба: (драма и опера)*. Београд: Музеј позоришне уметности СР Србије.

Стојковски, Борис (2016): „Римокатолички култ Светог Саве“, у: *Osmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum "Susret kultura"*, ured. Ivana Živančević-Sekeruš, Biljana Šimunović-Bešlin, Željko Milanović. Novi Sad: Filozofski fakultet, 117-129.

Тарнанидис, Јоанис (1979): „Колико је св. Сава као личност могао да утиче на остварење аутокефалије Српске цркве“, у: *Сава Немањић-Свети Сава. Историја и предање*, уред. Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности 54-63.

Тахиос, Антоније-Емил (1979): „Улога Светог Саве у оквиру словенске књижевне делатности на Светој гори“, у: *Сава Немањић-Свети Сава. Историја и предање*, уред. Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности, 85-89.

Тодић, Бранислав (2015): „Повеље цара Алексија III манастиру Хиландару и стари српски писци“, у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXXI. Београд: Филолошки факултет, 3-17.

Томин, Светлана (2011): *Мужаствене жене српског средњег века*. Нови Сад: Академска књига.

- Трифунковић, Ђорђе (1963): *Доментијан*. Београд: Нолит
- Троицки, Сергеј (1949): „Ко је превео Крмчију са тумачењима?“. *Глас Српске академије наука*, 193. Београд: Српска академија наука, 119-142.
- Троицки, Сергеј (1955): „Da li je slovenski Nomokanon sa tumačenjem postojao pre svetog Save?“. *Slovo*, 4-5. Zagreb: Staroslavenski institut, 111-122.
- Троицки, Сергеј (1966): „Хиландарски номоканони“, у: *Хиландарски зборник 1*. Београд: Српска академија наука и уметности, Хиландарски одбор, 51-81.
- Ћирковић, Сима (1964): *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: Српска књижевна задруга
- Ћирковић, Сима (1981): *Историја српског народа 1*. Београд: Српска књижевна задруга
- Ћирковић, Сима М. (1998): „Свети Сава између истока и Запада“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, уред. Сима Ћирковић. Београд: Српска Академија наука и уметности, 27-37.
- Ћоровић, Владимир (1990): *Свети Сава у народном предању*. Београд: Народно дело: Задруга православног свештенства СФРЈ.
- Ферјанчић, Божидар (1979): „Автокефалност српске Српске цркве и Охридска патријаршија“, у: *Сава Немањић-Свети Сава. Историја и предање*, уред. Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности, 64-72.
- Ферјанчић, Божидар, Максимовић, Љубомир (1998): „Свети Сава и Србија између Епира и Никеје“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, уред. Сима Ћирковић. Београд: Српска Академија наука и уметности, 13-26.
- Фрајнд, Марта (1987): „Политика и легенда у српској историјској драми“. *Историјска драма XIX века*. књ. 1, приредила М. Фрајнд. Београд: Нолит, 5-41.
- Фрајнд, Марта (1996): *Историја у драми, драма у историји: огледи о српској историјској драми*. Нови Сад: Прометеј – Стеријино позорје, Београд: Институт за књижевност.
- Хафнер, Станислав (1984): „Доментијан и Слово о закону и благодети митрополита кијевског Илариона“, у: *Глас Српске академије наука и уметности*, CCCXL. Београд: Српска академија наука и уметности, 61-71.
- Цитуриду, Ана (1979): „Манастир Филокал у Солуну“. у: *Сава Немањић-Свети Сава. Историја и предање*, уред. Војислав Ђурић, Београд: Српска академија наука и уметности, 263-268.
- Чанак-Медић, Милка, Поповић, Даница, Војводић, Драган (2014): *Манастир Жича*. Београд: Републички завод за споменике културе Београд
- Чанак-Медић, Милка, Тодић, Бранислав (1999): *Манастир Жича*. Београд: Републички завод за споменике културе Београд
- Шпадијер, Ирена (2010): „Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца“ у: Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 86. Београд: Филолошки факултет, 3-16.
- Штављанин-Ђорђевић, Љубица (1996): „Још један поглед на русизме у Иловићкој крмчији“. у: *Археографски прилози* 18. Београд: Народна библиотека Србије, 55-67.
- Щапов, Я. Н., Беляскова, Е. В. (1998): „Традициисвятого Саввы Сербского на Руси“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, уред. Сима Ћирковић. Београд: Српска Академија наука и уметности, 359- 367.

Snežana R. Bulat
Nebojša Kartalija

SAINT SAVA IN SERBIAN HISTORY AND DRAMA

Saint Sava is one of the most important figures of Serbian history. His biography has always caused the interest of both historians and artists. We will try to show through the analysis of historical sources, historiographical works what was the significance of St. Sava in Serbian medieval history and what kind of reception his character had in the Serbian historical drama to the end of the 20th century.